

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
Покренут 1953.

MATICA SERBICA
DEPARTMENT OF LITERATURE AND LANGUAGE

MATICA SRPSKA JOURNAL OF LITERATURE AND LANGUAGE
Established in 1953

Главни уредници

Академик МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ (1953–1978)
Др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ (1979–1994)
Др ТОМИСЛАВ БЕКИЋ (1995–1999)
Др ЈОВАН ДЕЛИЋ (2000–)

ISSN 0543-1220 | UDC 82(05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

Др ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ, секретар, др ЈОВАН ДЕЛИЋ,
др САЊА БОШКОВИЋ ДАНОЈЛИЋ, др БОЈАН ЂОРЂЕВИЋ, др ПЕР ЈАКОБСЕН,
др МАРИЈА КЛЕУТ, др ПЕРСИДА ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО,
др ЖАНА ЛЕВШИНА, др ГОРАН МАКСИМОВИЋ, др ДЕЈВИД НОРИС,
др ПРЕДРАГ ПЕТРОВИЋ, др ГОРАНА РАИЧЕВИЋ, др ИВО ТАРТАЉА,
др СВЕТЛАНА ТОМИН, др РОБЕРТ ХОДЕЛ, др ВИДА ЏОНСОН ТАРАНОВСКИ,
др САША ШМУЉА

Главни и одговорни уредник

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ

КЊИГА ШЕЗДЕСЕТ ШЕСТА (2018), СВЕСКА 3

МАТИЦА СРПСКА

САДРЖАЈ

Студије и чланци

Др Драгана Ж. Бедов, <i>Сећања на доживљаје из Првог светског рата и историји савременика из бележака Милоца Н. Ђорића . .</i>	729
<u>Др Мирјана И. Дегелић</u> , др Лидија Д. Делић, <i>Кула и двор као елементи епског јерофора</i>	751
Др Миливоје В. Млађеновић, <i>Лаза Костић и његов лик у драми . .</i>	763
Др Светлана Љ. Милашиновић, <i>Идеал слободног природног човека у делу Ива Ђијика</i>	781
Др Наташа Д. Ајџановић, Маја Р. Крстић, <i>Употреба аузменитива у језику Б. Ђојића и њихов превод на руски језик (на материјалу романа Глава у кланцу ноге на вранцу)</i>	799
Др Ђорђе М. Деспић, <i>Рана теоријска мисао Миодрага Павловића .</i>	809
Др Слободан В. Владушић, <i>Држава и политичко чињање Хазарског речника</i>	821
Др Слађана Ј. Илић, <i>Слика италијанизма у историји Паликућа и Тереза милости пуна (1976) Р. Б. Марковића</i>	833

Новица Пејковић

Др Јован М. Делић, <i>Поетичкој кули у темељу. Зашто нам недостигаје Новица Пејковић?</i>	847
Др Предраг Ж. Петровић, <i>Посвећеност језичком бићу: Новица Пејковић као јумач српске поезије</i>	851
Др Недељка В. Бјелановић, <i>Новица Пејковић као јумач дјела Момчила Насијасијевића</i>	891
Др Светлана С. Шеатовић, <i>Јован Дучић на међи Херцеговине и мора .</i>	875

Прилози и зраћа

Ђорђе Перић, <i>Из службене прејиске Јована Сјерије Појовића са началством окружија шабачког (1842–1848)</i>	893
Др Миливој С. Ненин, <i>Узалудан њосао Младена Лесковца (прејиска Милоца Црњанског и Младена Лесковца)</i>	909
Мср Милица В. Ђуковић, „Силан је наш човек!": <i>џисма Тихомира Р. Ђорђевића Тихомиру Осјојићу</i>	945
Др Радмила Д. Гикић Петровић, др Наталија И. Лудошки, <i>Прејиска Свејозара Пејровића и Владимира Бишија</i>	969

Испраживања

Др Мирјана Д. Бојанић Ђирковић, <i>Типолозија чиијалаца у романима Милорада Павића у конијекстиу савремених џеорија чиијања (ауијорски сажесџак)</i>	975
--	-----

Поводи

Др Предраг Ј. Пипер, Др Рајна М. Драгићевић, Др Ненад Б. Ивановић, <i>Српска лексикографија од Вука до данас</i>	995
Др Драган Ј. Хамовић, <i>Драги наш Данојлићу</i>	1000

Оцене и џрикази

Награда Ђорђе Јовановић

Др Леон Којен, <i>Ослободилачки смисао књижевности</i>	1007
Др Драган Ј. Хамовић, <i>Случај босанског Руждија</i>	1010
Мр Маријана Г. Митрић, мр Мирјана М. Лукић, <i>Умијеће прејознавања усменог у џисаном</i>	1013
Мср Александар В. Ђуровић, <i>Мејаморфозе карневала</i>	1017
Др Владан Бајчета, <i>Иијака или судбина и коменџари</i>	1021
Др Ђорђина Трубарац Матић, <i>О хисџанским хоризонџима џосмаџраним са српских обала</i>	1025
Др Лидија Д. Делић, <i>Украјинско-српске везе. Традиција романџичарских ииџересовања</i>	1028
Др Тајјана С. Јовановић, <i>У џрагању за иззубљеним џрамајкама</i>	1032
Мср Јелена Р. Перишић, <i>Шџа се крије иза двоазбучности – џосџоји ли соџијална и идеолоџка џозадина или је реч о слободном избору?</i>	1037
Др Далибор Д. Кличковић, <i>Зайисано у времену: џола века србисџице у Јајану</i>	1042
Др Зорица С. Бечановић Николић, <i>Трагање за укрџијајима Лазе Косџића</i>	1046

Др Александра Ч. Вукотић, *Ајдајк ѿново у Београду: Пеѿа бије-
нална конференција Друшћива Цон Ајдајк* 1050

In memoriam

Др Владислава Рибникар, Проф. др Љубиша Јеремић (1938–2018) . 1055

Упутство за припрему рукописа за штампу 1060

Contents 1065

Др Драгана Ж. Бедов

СЕЋАЊА НА ДОЖИВЉАЈЕ ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И ПОРТРЕТИ САВРЕМЕНИКА ИЗ БЕЛЕЖАКА МИЛОША Н. ЂОРИЋА

Милош Н. Ђорић (1893–1975) био је лекар и писац који је највећи део свог књижевног опуса, поготово када су у питању непубликовани текстови сачувани у пишевој рукописној оставштини, посветио догађајима у вези са Првим светским ратом. Бројне белешке сведочанства су колико о сопственим мукама доживљеним током епидемије пегавог тифуса, повлачења и боравка на Крфу и на Виду, толико и о савременицима са којима је Ђорић био у пријатељским односима. Његова сећања осликавају, између осталих, ликове Станислава Винавера, Проке Јовкића – Нестора Жучног и свакако Милутина Бојића и откривају се као непозната сведочанства о интересантним и мало познатим детаљима из њихових живота, знана само некоме ко је са њима проживљавао та бурна и несрећна времена за читав један народ и проналазио снаге и смисла да у ратним немирима претраје и настави даље.

Кључне речи: Први светски рат, Станислав Винавер, Прока Јовкић, Милутин Бојић, Милош Ђорић, Крф, Видо.

О делу и књижевној судбини Милоша Н. Ђорића писала сам у више наврата,¹ осветљујући његов књижевни лик кроз објављена дела и необјављене рукописне предлошке. Богатство које се крије у делу овог заборављеног лекара и писца огледа се између осталог и у томе што је оно препуно сећања на догађаје који су се одиграли непосредно пре, за време и након Првог светског рата и што та сећања из перспективе доживљеног, подељеног и виђеног осликавају судбине читаве једне, у првом реду књижевне генерације, губљене и поново проналажене у ратним и поратним вртлозима.

Ђорић је шест разреда гимназије похађао у Шапцу, да би матурирао у Трећој мушкој гимназији у Београду 1912, а у гимназијским данима рађа

¹ Видети: Бедов 2011а: 117–126; 2011б: 173–181; 2013; 2014: 285–298; 2015: 245–263; 2017: 209–213.

се пријатељство са Станиславом Винавером,² које се може пратити тих година на страницама београдског листа *Пијемонт*,³ и које је трајало и током ратних дана у изгнанству, па све до Винаверове смрти 1955, у Нишкој Бањи, где је последње часове са њим провео управо Ђорић.

Друговао је Ђорић и са Проком Јовкићем, познатим радничким песником Нестором Жучним који је умро током рата од пегавца у болници у којој је као лекар радио Ђорић. Такође, књижевно пријатељство са Милутином Бојићем започето у београдским листовима и часописима у предратним данима, наставило се и касније, па из Ђорићевих бележака сазнајемо о раним успесима Бојићевим и о начину на који се с њима носио, али и о тешким последњим часовима проведеним у солунској болници 1917.

Милош Ђорић је непосредно пред избијање Првог светског рата отпочео студије медицине 1913. у Француској, настављајући породичну лекарску традицију.⁴ Одмах по избијању рата прекинуо је студије и као добровољац од 1914. до 1918. године, Ђорић је најпре као лекар служио у Крагујевцу, а затим у Нишу у Моравској сталној војној болници, која је 1915. током епидемије пегавог тифуса проглашена за главну инфективну болницу. Са српском војском прешао је Албанију и стигао на Крф, да би до краја остао на Виду, познатијем као „Острво смрти“ радећи у болници која је одиграла велику улогу у борби против помора насталог услед дуге глади, премора и нехуманих услова којима су људи били изложени током повлачења. Такође, Ђорић је и део приче о васкрсавању наше државе у изгнанству, јер је узео активно учешће у раду *Српских новина* које су већ у априлу 1916. почеле да излазе на Крфу и у њиховом додатку *Забавнику*. Оно што се са Милошем Ђорићем дешавало касније, а поготово након Другог светског рата, спада у другу причу, али је чињеница да је његово стваралаштво, настало под утицајем ратних доживљаја и преживљених невоља током повлачења и избеглиштва, део једног специфичног и историјског и књижевног периода. Утолико пре и његова сведочанства о књижевном животу, а у првом реду о савременицима које оставља у својим белешкама, драгоцене су јер из једног специфичног угла учесника, очевица и пријатеља, попуњавају можда оне белине које нам недостају да бисмо имали не толико чињенице о књижевним профилима, већ више о људским, оним које нам могу оставити само они који су били довољно близу. Важно је истаћи да је Ђорић, из данашње перспективе, успео највише као пародичар, па је негде и његова сећања по-

² Винавер је у Шапцу завршио осам разреда гимназије, а после избацивања из шабачке гимназије школовање је наставио у Београду.

³ Познато је да је Винавер објављивао под псеудонимом Трајко Ђирић, али је мање познато да је низ пародија и епиграма у *Пијемонту* под псеудонимом Уздах Сутончић објавио Милош Ђорић, врло често водећи дијалог са Винавером, али заузимајући критичко становиште готово подударно Винаверовом (в. Бедов 2013: 138–164; Тешић 1998: 117–129).

⁴ Његов отац је Никола Ђорић, лекар и писац, представник позног романтизма. Огледао се у превођењу, поезији, драми. Најпознатије његово дело је незавршена епопеја *Косово*.

требно читати имајући то на уму. Правећи отклон од патетике која је обежила стваралаштво тог времена у свом делу, Ђорић је с друге стране, чувајући се патетичног тона и у својим сећањима, на тренутке дирљив у неуспешном покушају да га у потпуности избегне. На исти начин потресно и истинито звучи и његово преиспитивање о потреби писања и о форми коју би писање о преживелом требало да има. У сваком случају, исповедна форма коју је изабрао у својим белешкама, са покушајем да се досегне што је више могуће објективност и непристрасност посматрача и судеоника трагичних историјских прилика, омогућила је да се од заборава сачува низ личних историја које нам употпуњују познате догађаје о којима заправо никада нећемо сазнати довољно.

Напоследку, важно је додати да је Ђорић за живота наложио породици да његове рукописе униште. Да ли је то саопштио незадовољан оним што је у њима оставио или разочаран чињеницом што није успео да направи књижевну целину којом би заокружио сопствено ратно искуство и којом би „напјевао коб и спасао душу“⁵ остаје замагљено. Међутим, када смо већ поменули спасавање душе, потребно је подвући – рукописи су га надживели сачувани у целости, упркос његовој последњој вољи.

I

Успомене Милоша Н. Ђорића на догађаје из Великог рата из бележнице под насловом *Из младости и раја – белешке и скице – 1915*; Архива Милоша Ђорића, сигнатура Р 1315. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд).

* * *

Почетком пролећа 1915 дуноу је нови ветар моје младости. Мирис багрема и јоргована раширио се по мојој души и дотадашње мисли и расположења изгубили су се с последњим облацима.

Прошла јесен крај рањеника наставила се зимом злогласног пегавца и ја сам веровао, да ми је онемогућена свака лична срећа и да је – једном за свагда! – свршено с лакомисленом младошћу. Варао сам се! Трбало је да изађем с друштвом на Кованлук више Ниша, да се запева и да се попнем на трешњу и зрелим плодовима гађам румене јагодице и насмејане, влажне

⁵ Ђорић се готово опсесивно бавио делом Лазе Лазаревића. У својој обимној студији, наглашавајући савршеност Лазаревићевог невеликог књижевног дела, Ђорић ће исписати и реченицу по којој Лазаревићеви и књижевни и лекарски домети одају „хуману социјалност овог лекара и писца који је напјевао коб и спасао душу“ (Ђорић 1958: 50). С тим у вези ваља напоменути да је највећи део рукописне оставштине Ђорићеве посвећен Првом светском рату и покушају да се у романескној форми остави слика ратног искуства у незавршеном рукопису *Пеђавци и џлад*.

усне. Сва моја уверења, удубљаше у животну садржину и немила сенка црних догађаја, све је одагнало пролеће. Сунце и младост прожимали се међусобно у мени и ја сам се заплео у девојачке осмехе.

Ипак моја радост сад, после замршених криза, била је друкчија и личила је понекипут на тренутни и површни заборав и ма колико трајали осмеси, осећао сам како ће ми лице најзад, макар у сну, бити хладно и очврснуто у болан израз. „Несрећа ће се наставити!“ мучило ме је често и падао сам у непроузроковане туге, кратке и дубоке.

Ово моје „ново време“ отворило је у марту занимљив догађај. Доживео сам ретко и непријатно задовољство, да, једног мартовског дана, прочитам у београдским листовима некрологе мојој маленкости.⁶ Ма како да су годиле посмртне похвале, ипак морао сам кисело да се насмејем овој жалосној шали.

Нишка чаршија сретала ме је зачуђено. Девојке су се љутиле, што доиста нисам умро, кад су ме (замислите!) оне ожалиле од свег срца. Испао сам нељубазан, шта ћете. Људи и жене нежно су ме тешили:

– И за друге се исто тако чуло, да су умрли, па су они после доиста...

– Ах, ближњи!

Па Она! Одговорила ми је, да је из мог писма сазнала, да је у новинама изашла вест о мојој смрти...

Тродневно чудо свршило се неразумљиво. Друг из детињства, туберкулозан самртник чуо је од својих, да сам умро и плакао је дуго и искрено. Сазнао је после истину и позвао ме себи.

– Жао ми те је било као брата. Ето, помислио сам, ето и он оде. И веруј, било ми је тешко.

Закашљао се: кидале се последње животне нити. У соби смо били он, ја, неколико немих, напуштених књига на столу и тај гробни, мртвачки кашаљ насртао је на једног и другог. Преда мном је била сурова збиља и био сам срдачно ожалошћен судбином свог друга. Кад сам изашао на сокак, блештало [је] заходно сунце кроз разбијен буљук девојака. Умрети! Тако млад умрети! Изгледало ми је као неправедна, злобна или не знам каква освета животном заносу. Исте мисли поновио сам неколико дана доцније, идући за другаревим ковчегом.

Хтео сам да се загњурим у живот, да заборавим свирепу смрт, али она није ми дала мира, и лево и десно, падали су моји познаници и пријатељи. Небо није више застрвено облацима, но ипак звуци погребних звона посведневно су испраћали сунце на западу и визија смрти лебдила је у дубоком, небеском плаветнилу. Једно предвече, с прозора трећег спрата нишке болнице, слушао сам априлско вечерње. У соби је лежао мој пријатељ Прока Јовкић – Нестор Жучни. Измучено, пожутело лице, упале и потавнеле очи,

⁶ У јеку епидемије пегавца, заиста је грешком објављен некролог сараднику листа Милошу Ђорићу 15. марта 1915. у *Пијемонџу* (VI/72: 3). Такође, у наредним бројевима прештампани су његови епиграми и пародије (в. Бедов 2013: 28; напомена приређивача).

попуцале, изгореле усне, стиснуте вилице, затурена глава и цео снажан и млад организам, величанствен у борби живота са смрћу; надимање груди, бацакање ногама и рукама, пропињање самртниковог тела по загрејаном лежишту, које се гуши и његов глас:

– Докторе, спасите ме, преклињем вас!... Хоћу да живим! Спасите ме!

Све је то била завршна, свирепа и искрена предгробна песма; последње буктање пламенова који се губе... Умро је врло тешко.

А то априлско вечерње са цркве мале и доброћудне паланке било је слаб и блед наговештај, оног што носи Сутра и зашто треба бити спреман.

...Испратисмо Јовкића у болничким колима по бујној, априлској киши. Неколицина другова и пријатеља под кишобранима стајала је око раке песникове. Требали су да спусте ковчег, али није могло: рака је била уска. Докопали су. Киша је лила као из кабла. Зашто се и то чекање морало десити Проки? Кад је по ковчегу затутњало влажно бусење, отишао сам с једним пријатељем у разговору пуном сећања. Причао сам му како сам се упознао с Јовкићем једне, летње вечери на Калимегдану. Затим о небројеним, ноћним шетњама, с толиким заједничким сновима, тежњама... Како је све то брзо прошло и како је далеко! Умро Скерлић и сад и његов Валмажур[?]⁷ Бачен животом с банатске равнице у чикашке кланице и одатле у београдска уредништва, Јовкић је живео злопатнички и певао је одушевљено. Било ми је жао што је своју душу подавао времену и средини и месту свих „бунтовничких песама“, које су одблескивале у зеленосвиленом прснику Јована Скерлића, боље да је дао историју свог личног живота, дубљу и искренију од његових песничких умотворина. Па ипак ја сам га искрено волео и знао сам колико смо изгубили смрћу мога пријатеља. [...]

II

Успомене Милоша Н. Ђорића из бележнице под насловом *Јонско сећање*; Архива Милоша Ђорића, сигнатура Р 1315. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд).

* * *

Мислио сам, да ћу у првим пролећним данима наћи мира и стећи стрпљење, да испишем своје утиске с Вида. Варао сам се. Под свежим дахом јонског пролећа, место сабирања и израза тек прошлих несрећа, пробудило се силно и необузвано осећање младости и живота. Изгледало ми је сувише

⁷ Val Majour: бања у Прованси, Француској; фонетски: Валмажур; нисмо сигурни да ли је у питању грешка у писању, читању или се ради о некој асоцијацији коју не можемо да разрешимо (напомена приређивача).

жалосно дивне дане проводи у влажном шатору, удубљен у успомене преживеле несреће. Сећао сам се Шамфорове⁸ исповести:

Пријатељи! Мислити, осећати то значи живети.

Писати, то је губити време!

Срећом, помогао ми је Вајлдов савет, да мемоаре треба писати пре нег се изгуби меморија, и ја сам приступио послу без нарочитог одушевљења. Ипак, у колико сам залазио у кризе, које предходе писању, осећао сам све више приливе минулог бола и опазио сам, да крвари свежа рана. Хтео сам да се посаветујем с књижевним друговима о облику исповести. Разговарао једне ноћи дуго и занимљиво с младим песником В.⁹ и на крају увидео сам једино, да сам заборавио, да нађем преноћиште. Песник је био гостољубив: легао је у удобну постељу, а ја на шаторска крила прострта по патосу.

– Да Вам прочитам моје песме из Албаније?

– Почните.

Да, није се дао молити. Његова душа мењала је боје и звуке, као глумица костиме, лутала по коридорима чежње, излазила на балкон туге и то су били изрази патње и ломљења с Везировог моста и Ћукуса. Очајно упињао сам се, да пратим читање, стављао сам примедбе, молио да понови стих, али сам више од лирике осећао сањивост. Сан је био дражи од песама и послеалбански умор од усиљене учтивости. Чинило ми се, да су ми пријатељеви производи унапред познати и да, ни после Албаније, нећемо доћи до искрене и отворене исповести. Сад су песме мога пријатеља биле чисто уметничка сећања на стварност, изрази су били сувише апстрактни, далеки, скоро туђи и ономе који их је стварао. Ако је покушао, да да песме са „социјалним смислом“ врло лако губио се у вербализму и поред све праске речи и стихова, није се могла повратити у слушаоца ниједна мисао и осећање од оних, које смо преживљавали у Албанији. Сувише много старе, београдске, уобичајене фразеологије! Много новинарства, мало књижевности! Заспао сам...

Друге ноћи узео сам стан рано пред вече, да не бих поново гостовао. Шетао сам сâм по Еспланади, која тек у ноћи изгуби банални утисак приморске паланке Крфа. Опет, после албанског пута по ивици небројених понора, волим да останем сам и да слушам, како у ноћној тишини тупо звоне моји кораци по обалском шеталишту. Шум мора, ноћ и самоћа подсетили су [ме] најлепших ноћи моје младости, кад сам био у друштву девојака, још нерешен коју да волим више од осталих. Тамо где је било за мене љубави, није било ни мора, ни кипариса, ни осећања великих стихија. Сад ме све мами на велику и снажну љубав. Ја сам тако млад и вољан да живим, али суров и пакостан доживљај бацио ме је преко дивљег планинског сплета

⁸ Шамфор, Никола Себастијан Рок (1741–1794), француски моралист. Писао је за позориште и похвале великим писцима. Главно дело *Максима, карактери и анеџдоше* (напомена приређивача).

⁹ Ради се о Станиславу Винаверу (напомена приређивача).

у туђ свет, усађен у величанствену природу и понижен ситним душама. Како да се вратим самом себи, да се извучем из општег осећања? Ово питање допратило ме је до куће. Звонио сам. Нико се не буди. Да нисам погрешно кућу? Боже сачувај! Једва, после четврт часа упорног звоњења отворише се врата и ја се, бесан, попех у собу. У моме кревету спавао је неко... један земљак.

– Од куда Ви?

– Ви спавате у мом кревету!

Увидесмо, да нас је грчка домаћица обојицу преварила и наљућени поступком ове шерет будале дигосмо такву ларму, да је морала да се извини и уступи мени другу собу, увиђајући ваљда, да сваки *Serbo* не да се вући за нос и варати од пропалице. Било ми је ипак јасно, да је право да тако пролазимо, јер, док је наша маса давала странцима повољне и ласкаве утиске, ми смо сви ревносно искоришћавали општи, народни углед, а сад, и поред наших крвавих заслуга, сваки пати због оних наших јадника, који не умеју да очувају достојанство у несрећи. Сећао сам се светлог, јануарског јутра, кад сам на италијанској лађи „Краљица Јелена“ доспео у Јонију. Тек што се брод укотвио, Грци на чамцима прилазили су са свих страна. Наши путници везивали би по неколико тканица уједно и за крај последње причврстили би мањерку или торбу, у којој се налазио новац за поморанце, коњак, смокве, лимунове, хлеб, бонбоне, колаче, све и сва. Они доле грамзили су за новац, варали и пљачкали; ови горе, изгладнели у Албанији, грабили су слепо и лудо све што је за јело, веровали или били равнодушни и плаћали кол’ко ’о’ш. Од тог тренутка, на много начина, испољавао се исти однос између становника острва, који су се хранили салатом и маслинкама и наших дошљака, који су ждерали, пили, препијали и искоришћавали до краја кратки одмор у свим задовољствима...

Лежао сам без сна. Пушио, устајао, шетао и љут и незадовољан, што нисам могао да смислим освету „неверној Гркињи“, хуктао сам и беснео, док се не зачу, две, три куће ниже, песма под прозором. Топао, дубок и мек глас певао је лепотици. Песма помилова душу. Желећи да видим ноћ и звезде, ноћ на мору и ноћ на острву, земаљске сенке и тугу и небеску светлост и утеху, изађем на балкон, али се трубадур поплаши и шмугну иза ћошка. Море се црnilо у ноћи без месечине, местимично исечено светлошћу с бродова. Ноћ дође тешка и притиште ми топло и тужно самосажалење. Како сам сиромах! Да ли ћу још једном живети у слободи? Или мирно и без роптања трагичну повест Острва Мртвих послати у заборав? Увести младост у живот, као роба у тамницу... Мене није одушевило пријатељево читање беспрекорних песама, али је прошла кроз душу песма непознате луталице у бесаној ноћи. Ја нисам пусто биће, душа без љубави. Како да причам туђе несреће, кад ни за мене среће нема? Јонско пролеће освежило ме је, пробудило снове и нови полет, али није уништило мрачну визију несрећног острва. Лишен љубави и слободе, осећам у праскзорју тајанствени терет и незнана коб сише жедну душу. Осећам да ће доћи још један дан, једнолик и празан као минули. Наћи ћу се са друговима и почети јучерање разговоре. Говориће

неко и о Виду, и ако није био тамо. Свеједно, у нашој средини о новој и непознатој ствари сваки скупља податке, док не створи потребну историју, на коју ће сви обавезно и претворно реаговати, мрштити се, вртети главом и гутати све крупније залогaje. Ни сунчани долазак, оживљавање пучине под првим зрацима, ни цело весело и сјајно јутро не може, да прекине ноћашње слутње. Силазим доле, пролазим кроз тесне улице, свраћам у кавану, пијем каву и палим јутарњу цигарету. Преко пута седи стари, добри господин, некадашњи најцрњи реакционар, сада пријатељ и вођа европских репортера и фотографа, који прате наше ратовање. Јест, дубоко се гнушам површног приказа наше несреће и притворног саучешћа, коме је крајњи циљ уметничка изложба или салонски, занимљив разговор. Дошло ми је, у једном тренутку, да каменом гађам оног, што равнодушно намешта фотографски апарат пред мртвачком гомилом, да сними призор, страшнији од грешничких мучења из *Inferno*... Или ће Острво Мртвих, епилог албанској драми престати, да изазива саучешће, чим задовољи радозналост. За нас многе ствари нестају, чим новине престају да пишу. Нама је Албанија свака пета реч, затим десета, стота, хиљадита и постепено све се пресељава из доживљаја у успомене. На јонским обалама умрло толико векова старог и славног живота. Све овде дише сећањем, тужним, или сетним, или насмејаним. Јонија, у ниској и обичној садашњости, нема других, сем природних дражи и пустошни и зверски часови трагедије с Вида и Лазарета прохујали су, остављајући Острво Мртвих као једини, велики и вечни догађај из јонске садашњости. Наша несрећа оживела је јонску душу и даровала је славом, болним и кобним знамењем Острва Мртвих.

Враћам се на Видо првом лађом. Да бих се смирио и освежио, одлазим с друговима на купање. Возимо се чамцем око Вида. Осећамо дах јонског пролећа, додир сунца и мора, подрхтавање, преливање. Небо ведро препуњено јасном сунчаном светлошћу. Море загасито, јонски плаво. Пуно море, пуно небо. Мали таласи одбијају се од излоканих обала и преливају се у сањивој долини, превученој полувидљивом маглицом. Весламо, пливамо, певамо! Сунце, море, младост! Заморени опружимо се по обали. Сунчамо се. Песак и сунце упијају слане капи. Осетимо кад се последња суши. Мази нас пригревица. Ко зна докле су допрли наши гласови? Где се даве одједи младе песме? Долази један друг из вароши и јавља нам, да је уметник Т. извршио самоубиство. Зашто? Сад, у пролеће, чаробно пролеће! Како смо склони обмани. Зар је утеха за надживели ужас и беду у варљивим даровима природе? Можда се ни његова душа није поклапала са уоквиреним и једноликим животом? Нас је занело јако, чулно задовољство, раскош земље сунца. Нема љубави! То ме враћа у скоре доживљаје, то ме гони од људи у самоћу и из самоће враћа у живот. Да је Она овде... Морам да се потпуно усамим...

...Долази скоро месечина! За неку ноћ, бићемо насамом, драга. На стењу крај мора, причаћу теби искрено, са сузама, које неће видети нико, у сањарији пролећне ноћи, повест с Вида, далека моја љубави! Ја не могу да ти пишем, не могу ни да ти се јавим, и ако знам, да је твоја душа пратила лутање

обавијено маглом, у хладној вечери албанској. Доиста, ја почињем да се спремам за исповест. Разуме се, да је веома тешко наћи почетак. Како би било, да почне од утицајне Беклинове творевине „Острво Мртвих“?¹⁰ Мала би осетила људски бол и ледена сенка Острва прешла би преко осетљиве душе, али можда је претерано тешка и суморна историја за девојчицу.

Видо и Лазарето гледају зелени и насмејани Крф; као [две нечитке речи] празник богатих малишана. Неплодно и запуштено Видо нико није могао увући у људски живот. Подигли су велику старинску тврђаву. Узалуд. Видо је остало своје, увек више у природи него у животу. Тврђава није оставила славну успомену у повесници и срушили су је једног дана, разривајући с њоме и Видо. Рушевине градских зидова, подземни ходници и собе, бунари и остали остаци тврђаве на камењару острва показују хладну и празну прошлост несрећног острва. Има, драга, жалосних места, као несрећних бића; њих памте људи због крваве битке, бродолома, пожара, помора; места тужних, као болнички врт, порта, гробље, Видо, Лазарето. Чак ни јачи од прошлости, ни савремени живот није могао, да покори камено острво и претвори у људско насеље. На страни према Крфу, вила с неколико бочних зграда, опкољених парком, одбија се тужно од околине. Ништа не привлачи око, па ипак не одлази се лако с Вида. Застанем и посматрам борове групице, разбацане по острву. После, онај ред кипариса. Неко је уживао, садећи највећи јеловак? Ко разуме чија душа шуми у дугом реду обалских кипариса? Овде, онде цвета нека воћка. Тамо листа напуштен виноград. Тешко се скупљају трагови људске тежње и пријатније је да очи лутају по плавом мору, што са северне стране, са далеким снежним врховима албанским, више подсећа на језеро, пространо и планинско. Видо нас је чекало. Ми смо донели своју трагедију собом и покрили црним покровом јонско сироче, његове рушевине, море. И кад смо, у светлом јануарском дану, затекли грчку левенту како гони стадо по Виду, опоменили смо се места са којих смо пошли на далек пут. Тихо и миловучно пратила су звонцад мршаву пашу. Преносила се душа у свеж, планински и пољски живот. Није додирнут лепотом мора. Затворен је у далеким бреговима. Сад је без чобана. Опустеле су бачије. Домаћини су отишли далеко и давно. Ратовали три рата. Болна песма прати њихове подвиге. Зна је свет. На црним лађама дошла је у Јонију. На овим острвима наша трагедија је застала...

- Gémir, pleurer, prier est également lâche,
Fais énergiquement ta longue et lourde tâche
Dans la voie où le sort a voulu t'appeler
Puis, après, comme moi, souffre et meurs sans parler!¹¹

¹⁰ Арнолд Беклин (1827–1901), швајцарско-немачки сликар (напомена приређивача).

¹¹ Јецај, плач, молитва – једнако је лажно, / далеком и тешком смеру стрепи снажно, / на стази којом те судбина упути, / а онда, ко и ја, трпи, мри и ћути. (Последњи стихови песме Алфреда де Вињија *Курјакова смрт*; препев М. Н. Ђорића (в. Ђорић 1954: 24; напомена приређивача).

Лутам ноћу по острву, спотичући се у тами о камен или конопац неког шатора. Небројено много светиљки показују разне шаторе, мале и округле, дугачке и беле и жуте и црне бараке. Зафирим ли ма где унутра, укаже се исти распоред болничких кревета, загасити покривачи преко мршавих тела и ошишане главе на белом узглављу. Како диван и свечан мир! Починак несрећних бродоломника тера ме да на прстима идем, и ако знам, да је њихов сан дубок, да ни најтежи бат не би пробудио болесника. Ако сам дежуран, сиђем и до пристаништа у подножју брега на коме је вила. Мост залази у сусрет лађицама, које одржавају везу с Крфом и превозиле су раније, ко зна због чега ноћу, болеснике с Говина. Преко грдних таласа, с тешком муком притеривали су лађари мали брод. Болничари су се распознавали по карбитским лампама, које су носили собом, и лађари им добавивали насумце конопце, да привуку лађу. По киши, ветру и мраку излазили су застрашени и малаксали болесници. Кад би последњи изашли, болничари би на носилима износили оне, који су помрли у превозу. Два, три, пет... Болесници су се пењали уз висок и стрм брег по раскаљаној стази; падали су, јаукали, проклињали и даље, занети и очајни, продужавали пут вођени и помагани од болничара. Улазили су у шаторе слабо осветљене и влажне. При јачем налету ветра, платна су се цимала и млаз кише ошинуо је часом тамну и неодређену, полеглу гомилу. Грчила се у боловима и крицима давала знаке живота, сломљена Лаоконова браћа. Прокисао и прозебао и дотрајао болесник је клецео, заносио се и падао међу живе и мртве...

Дани су били полуноћи. Сиви, жалосни, кишовити. Крупна или ситна, испрекидана или стална, студена или млака, помешана с циганчићима лила је неједнака и бескрајна киша. Прекривен кишним застором и загушен ниским облацима, приљубљеним уз лење и досадне магле, видик је био увек подједнако узан и бездушан. Кишу је пратио ветар. С албанских страна или са пучине шибао је дању и ноћу снажан вихор гомиле очајника. Хор громова често је певао над пучином. Острва си изгледала згурена пред игром стихија. Људи су се борили. По најгорем времену, с најмањом радном снагом, крчио се терен по Виду, подизала се болница. Величанствени у борби с вихором мрки кипариси и стасити борови узвијали су се непрестано и с новом, скоро живом снагом пропињали се, занијали и упорно хватали у коштац [с] невидљивим и силним змајем. Морем су јурили огромни и учестани таласи, као редови бораца, као они, што умиру немоћни и дотрајали на каменој постељи јонског острва. Ветар је цепао ваздушна крила и из борбе у природи чули су се крици рањене ноћи. Шибани кишом и ветром, у тренуцима пред издисајем узалуд су Они Којих Нема дозивали своје, другове, имењаке. Ударани шаторским платном, као крилом смрти, они су издисали и последњи поглед заустављао се на златној сламчици, која је вирила из блата; у самртном грчу стезали су гужву приграбљеног сена.

У таквим сећањима протицале су моје бесане ноћи... На мојим шаторским крилима играле су сунчане локве, пролазећи кроз јелово грање. Више не пишти студени ветар, раздирући се кроз јеловак. Игличaste капи не

боду мој сан. Ишчезао је предуги шум кише. Проговорило је заћутало срце, али осећам да је прошла младост, у којој се звиждукало, заљубљивало и певало само по себи. После мрачне и суморне Јоније, вратила се Јонија вечито лепа и млада, весела и безбрижна; Јонија из Дучићевог *Писма с Јонског мора*. Зимска Јонија хладна и тамна покрива душу као кипарисова сенка и буди загробне мисли и визију Острва Мртвих. Сунчана Јонија лака је, пријатна и топла, као сенка једра. Зраци и таласи играју се и кроз примамљив поглед црне мисли удаљавају се и губе се у сунцу, на пучини, у прозачном бескрају. Ја се осећам друкчије. Савладао ме је јужњачки индолентни песимизам. У јутарњој шетњи сусрећем у белим, болничким шеширима Францускиње. Полако разилазе се милосрдне сестре ка својим болесницима. Нешто доцније, у пресићено светлом ваздуху, над плавим морем и острвима лете аероплани. Сестра Марта добиће нове букете! Трепери сунчано јутро. На крају моста, у једном, малом заливу према Лазарету, свештеник чита опело мртвима у чамцу. Мала, бела, болничка лађица чека недалеко од обале. Над морем разлеже се прост и одмерен глас свештеника. Чамац с мртвацима одвуку до брода. Потом ситни и звонки звук чекића о наковањ опомене, да сад притврђују гвоздене терете за лешеве. Бела лађа одлази. Гледајући њену бразду, која ишчезава у сунчаној долини, враћам се поново у скору и жалосну прошлост. Хтео не хтео, уживам у задовољству, које проистиче из разлика кобне јучерашњице и овог светлог јутра. Купим шљунак по обали, сећам се детињства и мило ми је што сам сâм. Буди се у души један јаук. Да, то је било једно после подне, кад је лекар расекао зглоб загнојен избеглом дечку, који је вриштао у болничарским рукама:

– Људи, јао људи, не дајте мене, људи!

Засута ромињањем кише, у суженом и загушеном обзорју писка сирочета будила је грижу и стид. Ми смо барем у детињству били срећни. Преноћио је дечков јаук у мојој души. Идући дан протекао је у лутању преко пустог острва; дан одвојен од људи, али узнемирен, плашљив, затворен у себе. Застао сам на месту, где нам је био први шатор, на брегу, с кога се види епирска обала. Недалеко од мене почиње жбуње, сниско и густо; испрекидано и разгранато по целом острву, жбуње заокружава камењар или стење или залази и губи се у градским рушевинама. Лево је тророги јеловак, од чије ивице полази жбуње и опкољава висоран, на којој су постављена четири шатора од непроточног, ни сивога, ни белог, морнарског платна, набацани на греде и причвршћеног конопцима за несигурне кочеве. Пети „импровизовани“ шатор за хируршке случајеве био је на врху брега, опкољен с малим, четворокрилним шаторима, подигнутим на старим пушкама. На крају према Лазарету подизали су се први, удобни болеснички шатори, у којима [су] болесници окупани и преобучени лежали и лечили се од изнурености. Ово прво болничко одељење помогло је свима, да увиде разлог трагедије на Виду: болесници су стигли пре болнице.

– Колико их има?

– Довољно за неколико великих и потпуно опремљених болница. Као организам сваки је руиниран од изнурености. После ратних злоупотреба и повлачења до Валоне, он је пао у „импровизоване“ шаторе на блатњаво сено у гомилу од 5 – 600 болесника. Прву храну коју је добио била је војничка; неког је она спасла, неког довршила. Да, они су гладовали месец, два, три, спавали на киши, у блату, излагали се зими, глади и патњи, пропадали постепено и стално. Они су лишени вере, да се опет налазе у приликама, које осигуравају уредни оброк свакодневно и хлеб, хлеб, хлеб! Они желе да се наједу и за сутра. Није ретко да другар по трећи пут пружи порцију казану и да га надзорник кујне – један висок апотекар – запита при прегледу листе:

- Како се зовеш
- Ето пише ту.
- Знаш ја шта пише, него како ти је име.
- Мани ме, дабе ти вечере.

Пре нег би понели у капелу, претресли би мртваца: налазили су две, три листе раније помрлих или евакуисаних другова, чије је листе скупио, да би примио њихове оброке; често није могло да се одреди која је листа права и како је име умрлога...

Из „импровизованих“ шатора спасавани су многи, који окупани и преобучени у купатилу на крају тророгог јеловака, упућивани су у болницу, полако и упорно подизану од јутра до мрака. Улога овог купатила била је велика, услуга неоцењива тако, да није претерано рећи, да је оно било чистиште, кроз које се из пакла прелазило у живот, из „импровизованих“ шатора у болницу. Први пут, после толиког времена, болесници су се свлачили у њему: погрбљени, грудоболни, поцрнели, живи костурови једва се држали на ногама и подизали се с муком на рукама при прелазу из носила у постељу. У „чистишту“ сем купатила налазила се велика гомила, на којој су гореле војничке ствари и одело. Болесници волели су, да цаљају крај ватре и да извлаче штапом неку нагорелу порцију или конзерву, загледајући је ли још за употребу, бацали би је поново у пламен. Праскали су куршуми у оделу, које је горело, али они се нису склањали. Било је нечег необично примамљивог за њих у ломачи војничке гардеробе из Албаније. То може разумети само онај, који је ратовао и био сиромаш у рату већи но у миру. То је осећање које вас веже за извесне ствари, чини да вам оне постану блиске и нераздвојне, као да замењују бића, која волите из даљине и невоље. Заменили кров шаторским крилом, постати од обичног човека ратник... Погађали су се, као деца, с болничарем да ли да баце и бритву или барем њу, да сачувају за спомен...

У прво, најтеже време, кад су „импровизовани шатори“ били жива рана, у посету нашим болесницима долазио је Monseigneur X., праћен болничарима с корпом пуном поморанци и лимуна и с кутијама бонбона. Пруженим рукама делио је дарове. Онима, који су га дочекали укоченим, стакленим погледом благослов. С времена на време, чули су се из шатора, кроз који је Monseigneur пролазио, његов узвик:

– Живела Србија! Живела Француска!

Проређено, слабо, неједнако, крештаво одговарала је јадна гомила:

Живела! Живела!

Morituri te salutant! Сироти бродоломници! Пали су на гола јонска острва у најгоре доба. Небројене жртве сурово сатрвене су у „импровизованим“ шаторима. На тој малој висоравни била се нечујна битка, у којој смо изгубили више од два пука...

Колико захвалности срдачне и вечите треба рећи Французима! Пољска болница др Диорса [Диореа?], под срећним и истрајнијим вођом, спасла је неколико хиљада српских војника. По најгорем времену, на незгодном терену, у послу који непрестано расте Французи су подигли велику, пољску болницу, у којима су месецима лечени и пријатељским опхођењем освежавани наши дошљаци.

Пролећни дани донели су одмор и награду. Проживели смо април и по маја на Виду завидно.

...Вечером обично, одлазе лађе препуне војника. Завидимо! Пре нас ће стићи до домаћег прага! Дошли су са севера уморни, гладни, болесни; одлазе на Југ Балкански свежи, крепки, весели. Надо, бесмртна, надо!

Пред вече одлазимо на Крф. О заласку сунца утиша се мистрал. Кад последњи пламен дана почне да се гаси, свежа и ведра ноћ стиже са пучине. Враћамо се. При првим звездама тихо плови мала лађа. Прљав и поетичан лађар, млад Талијан пева мелодично и размажено. На клупама седе милосрдне сестре. Једну зовемо Vrais.¹² Вечерас је изненађена.

– О, како је чудно! Како је лепо!

Она гледа Острво Мртвих у сумраку пролетње ноћи. По жбуњу, трави, у приземљу, на дрвећу, свуда и свима правцима изукрштано пале се и гасе безброј свитаца. Тренутно и непрестано паљење и ишчезавање свитаца, треперење првих звезда и светлуцање ситних, фосфорних искрица у мору преноси уједињено самртнички бол. Узбуђено и опроштајно, у њеним очима и мојој души прашта се трагедија светлометом.

Скоро ћемо отићи. Ветар ће збрисати трагове, ветар развејати уздахе. Видо и Они Којих Нема остају у природи и вечности. Нас живот води даље, даље.

Et l'on part, et c'est un jeu

et jusqu'à l'adieu suprême

c'est son âme que l'on sème,

que l'on sème à chaque adieu:

partir, c'est mourir un peu... (Haraucourt)¹³ [...]

¹² Vrai (франц.): истинит, искрен, отворен, прави, истунски, сушти, битни; истина (напомена приређивача).

¹³ И одлазимо, и то је игра / све до последњег најважнијег збогом / то је душа то што се сеје, / то што се сеје у сваком збогом: / Одлазити је умирати помало... (Последњи стихови поеме Едмона Арокура (1856–1941), француског песника. Превод за потребе овог текста сачинила Љиљана Њук; напомена приређивача).

III

Успомене Милоша Н. Ђорића из бележнице под насловом *Јонско сећање – Милутиин Бојић*; Архива Милоша Ђорића, сигнатура Р 1315. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд).

* * *

При измаку лета, 1912, упознао сам се с песником Милутином Бојићем, у једном, београдском купалишту на Сави. Скакали смо главачке, пливали на све начине, гњурали се, подвлачили се под женске кабине, смејали се, прскали, сунчали и отворено и искрено радовали се нисмо знали чему. Међу првим епиграмима г. Уздаха Сутончића један се односио на Бојићеву поезију. Бојић је пријатељски дочекао, и како се нисмо познавали, зажелео је да се упознамо. У првим разговорима осетило се, да је међусобна симпатија природна по младости и оправдана по поезији. Заједнички рад у једном, дневном листу приближио нас потпуно. Погрбљени за дугим, редакцијским столом карикирали смо све од реда: дневне вести претварали у шаљиве новости, писали књижевне и позоришне критике, прошаране чикармама и исмевањем претенциозних и неталентованих „величина“. Тако смо дочекали прве ратне дане. Нико онда није слутио колико ће година протећи до мира и да до друге обале неће допливати симпатични песник из купатила са Саве. У међуратном затишју провео [сам] одвојено од Бојића годину, у којој смо се одмарали као пливач на спруду. У светском рату провели смо заједно у Нишу дане, који за Бојића нису били ни мало сретни, јер, после мајчине смрти, он је остао једини ослонац и заштитник домаћег огњишта. У Бојићу су постојале две личности, књижевна и животна. Као песник, Бојић је постигао успех, који је, у прво време, проистицао, поглавито, из разлике његове, препуне младошћу и страстима поезије и песама мрачних, болесних, „декадентских“, којима су се прочули Бојићеви предходници. Занет првим успесима, Бојић је сијао од среће, гугутао смејући се, превртао очима, гестикулирао и појављивао се свуда, где је могао бити виђен. За време представе, у позоришту, Бојић се појављивао, у међучину, час у партеру, час на другој галерији, руковао се с познаницима, журио, кокетовао и кад би се светлост угасила, његово лице извиривало би кроз загасито црвену завесу на улазу, да види је ли заузета фотеља 87. Увек је сретао погледима очи, за које је веровао да само њега траже и да га непрестано проналазе, радосне и насмејане. Ах, срећно доба, када је један стисак женске руке био довољан повод за приче о љубавном успеху, о браколомству, за ноћне шетње до зоре и за песме живе и пламене. Требало је само новаца, мало, незнатна сума, па да у Бојићу живи само илузиониста. Али и та багатела недостајала је моме пријатељу и многим, који су пером крчили пут кроз живот. Младићки понос чинио је све, да и Бојић из позоришта, са шеталишта и Бојић из песама не буде потчињен

Бојићу из живота. У једном од наших последњих састанака осетио сам колико је у Бојићу ојачао човек и искрена брига о драгим бићима, која су остала тамо, ономогућила су личну срећу. Од како је његова, сјајна и румена младост угурана у димљиве редакције и прашњаве канцеларије, Бојић је почео, неприметно споља, да вене и губи особине, које су га изнеле на општи видик. Он је постао неко, о њему је речено мишљење „Скерлић га је споменуо“ у *Историји С. Књ...* То је користило Бојићу из живота, али је зауставило песникове тежње и проналаске и он је, да не би почео да се понавља, дао душу своје времену. Доба, у коме се појавио, развио и ишчезао, било је велико за наш народ и за цео свет. Кад се удаљимо из догађаја, преживљених у бурној младости, осетићемо разлику између стварности и идеологије и кад доживљаји преселе се у успомене Бојићева ратна поезија изгледаће нам друкчије. Бојић је имао силну и свежу страст, која је у почетку изразила жељу у његовим песмама нимало душевно а његова прератна, лична, првобитна поезија била је голишава играчица, оживотворена и опевана страст и само страст. У рату, Бојић је својој музи обукао народни или југословенски костим и она је у прво време клицала победи и на јонској и егејској обали опевала бол и понос. Да је Бојић био само песник испало би све друкчије! Овако, његова младост трпела је малу и себичну средину нашу. Он је био тамо овде. [...]

IV

Успомене Милоша Н. Ђорића из рукописа под насловом *Први њуџ међу чийаоцима*,¹⁴ Архива Милоша Ђорића, сигнатура Р 1315. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд).

* * *

Владетин друг АЦА КОКОШКА упознао га је са песником и Пијемонтезом Милутином БОЈИЋЕМ, чијом су заслугом или кривицом његове пародије и епиграми почели да излазе у „Пијемонту“, под псеудонимом УЗДАХ Сутончић. Прва пародија била је посвећена познатом песнику и пародичару Станиславу ВИНАВЕРУ, или ТРАЈКУ ЋИРИЋУ – МЛАЂЕМ. Гласи:

1. Драга мадам, / на колена пред вас падам, / да вам један проблем задам: / песник бесан, / талент тесан, – / чему, мадам, да се надам?!

2. Мојих жеља идеалност / и талента сва реалност / и критике сва фаталност / свукоше ме у баналност. / И сам себи велим: Брајко! / Доћи ће ти главе – Трајко!¹⁵

¹⁴ Рукопис је једна варијанта поглавља из незавршеног романа *Кандић* (в. Бедов 2013: 120–164; напомена приређивача).

¹⁵ Песма је заиста објављена у *Пијемонту*: Сутончић 1912: 1 (напомена приређивача).

Одмах је из Шапца „обратном поштом“ долетео одговор Трајка Ћирића – Млађег, коме је претходила ова легенда.

- Српски народ пева више песама о овом предмету. Види се да га је тај догађај јако коснуо. Ја имам у својој богатој архиви три варианта и објављујем онај који ми се чини најприближнији историској истини. У друга, необјављена два, машта се несравњено више разиграла: г. Уздах Сутончић и г. Винавер, ту се уопште не спомињу, већ је говор о неком древном славенском богу.

Ево наговештене легенде:

Заповеди Господ Бог / Двема трима анђелом: / – О, ви моји анђели! / три небеске војводе! / Сић’те с неба на земљу, / садељајте песмице / од уздаха зорице, / од дугиних бојица, / од ђердана ресице, / па пођите по свету, / као пчела по цвету, / од Божијег прозора, / од сунчева истока, / те кушајте све вере / и све редом градове: / знаде л’ когод за песму / и за име песмино. / Па сићоше анђели, / сићош’ с неба на земљу, / садељаше песмице / од уздаха зорице, / од дугиних бојица, / од ђердана росице, / па пођоше по свету / као пчела по цвету, / од Божијег прозора, / од сунчева истока, / те кушаше све вере / и све редом градове. / Сваки знаде за песму / и шта значи: песмица. / Пошли су у редакције, / у књижевне листове. / Ту их ноге болеше, / беле руке трудише / од Самсова бранећ се / од Самсова критике! / Грла ту изгубише / о књижевном причајућ, / нико не зна књижевност, / нити шта је књижевно. / Ал’ пред листом „Пијемонт“ / сусрете их Сутончић / поносити господин. / Пред њим иду дворјани / а за њима служинчад. / На глави му пауни / крилима му лад чине. / И рече им Сутончић / поносити Сутончић: / Хајт отале божјаци / једни божји хорјати! / Не признајем песмице / од уздаха зорице / од дугине бојице / од ђердана росице. / Не признајем море чак / песника Винавера!!! / Плакали су анђели... / Па одоше анђели / на престола Божија, / па казују Господу, / како ј’ било на земљи, / Оно Господ боље зна / него они што кажу./ / Онда рече Господ Бог: / Чујете ли, анђели, / сић’те с неба на земљу / па идите по двору / оног листа „Пијемонт“ / на двору му творите / једно страшно језеро! / Ухватите Уздах / Сутончића поносног! / За грло му вежите / то студено камење! / За камење вежите / нечастивог ђавола! / „Кад не зна Винавера / нек га возе по муци / као шајку по мору!“

Прибележио по певању слепаца: Трајко Ћирић – Млађи.¹⁶

Ратови су прекинули несташлуке и после три пуне године, на далеким обалама Крфа опет су се нашли Трајко Ћирић и Уздах Сутончић у редакцији СРПСКИХ НОВИНА И ЗАБАВНИКА. Ту су многи песници и књижевници, захваљујући угледу уредника БРАНКА ЛАЗАРЕВИЋА живели лепо и радили сложано.

¹⁶ Објављена Винаверова пародија у *Пијемонти*у незнатно се разликује од верзије у Ћорићевом рукопису, која је очигледно забележена по сећању (в. Ћирић 1912: 1; напомена приређивача).

Истина, није било најзгодније, што косовски лиричар, кадгод се постави питање данашњег јеловника, редовно предлаже ђувеч, нити је било најпријатније, седећи за столом Бране Орфеумције, који је бацио пред кафану у прашину сакривену врпцу за коју је везана сребрна драхма, тако да чим се Грк сагне да је дохвати, драхма повучена врпцом изненада скочи насред стола, а поштен налазач продужи пут љубазно насмејан и извињен олаким: „Pardon, monsieur!“ Бранине шале понекад су ишле предалеко, кад је на широкој алеји према мору, иза хотела *Есџланаде*, сакривен иза стабла огромне палме, сачекао да наиђе Митрополит Србије Димитрије сам, без пратње, идући ка Јелисаветином булевару, и довикнуо промењеним гласом: „МИТО!“ тако да се првосвештеник окрене и погледа на све стране и пошто никог не спази, помисли, да ли га можда не дозива с оног света неки дух, и то не једанпут, већ неколико пута. Али је изузетно била духовита његова прича о српском песнику Владимиру Станимировићу и хришћанском витезу млетачке републике Шуленбургу, који је одбранио Крф од опсаде и јуриша Турака, и коме су Крфљани подигли споменик захвалности, на коме он стоји као омален човек на самој земљи и опруженом десницом и упереним прстом показује правац турског напада и одбране која је одбила нападаче. На ту опружену десницу и уперен прст наишао је једне ноћи Станимировић, необично осетљив и лако увредљив човек, и застао је, да запита привиђену људску прилику, шта жели и зашто показује на њега, као да је и он неки преостали Турчин из времена опсаде.

Прича за причу, а случај доноси бољи обрт. Косовски божур лиричар Драгољуб Филиповић у Српским новинама написао је искрен и опширан некролог на стубац и по, ужичком књижару Димитрију Мићићу, некролог китњастим стилем, са бар по шест придева за именицу, по угледу на Скерлића. Сутрадан стигла је вест о смрти војводе ПУТНИКА и Бранко Лазаревић је замолио Станимировића да напише читуљу великом ратнику. Станимировић је писао одлично, али је често застајкивао и ударајући час једну час другу маншетну, утеривао их је у рукаве, док није био готов диван славопој највећем ратном војсковођи. Потужио се уреднику:

– Ишло је потеже, јер је Фића потрошио читав арсенал ратничких епитета на оног ужичког књижара, па нисам могао да их понављам за Војводу. Срећом, испливао сам на другу обалу.

Трајко Ћирић био је изврстан другар и делио је с Уздахом у Латинском кварту килограм крушака за ручак, пред одлазак на фронт у Србију. Овде на Крфу био је силан, као што је само могао да буде потпоручник Сташа, тумач свих страних језика на Крфском пристаништу. Од наших ту је био главни представник РАДОЈЕ ЈАНКОВИЋ, који је председавао у официрској менажи близу поште. Долазећи с Вида медицинар Уздах Сутончић, био је чест гост Винаверов, као што се види по Сташином епиграму:

Ђорић, младић пун милоште,
нежних речи, нежних геста,

појава је врло честа
у менажи близу Поште.¹⁷

Истог вечера Сташа је написао још један епиграм за коњаника Божу:

Божа је болан, Божа је пун ваја,
чело му је мрачно, очи пуне мрака,
коњичка патрола страшно га осваја
и вођа патрола чује грозд пушака.

За вечером се остајало подуже и једне ноћи Уздах је изгубио лађу за Видо. Ноћио је код Трајка Ћирића на патосу на простром шаторском крилу, с Ларусом испод главе. Домаћин је лежао у постељи и сасвим спокојно, читао је своје песме из Албаније.¹⁸

С Крфа је Трајко са Сибетом Миличићем и другима одмаглио за Русију, а Сутончић је отпловио за Солун.

У Источној војсци окончао је прерано свој живот, после тромесечно изболоване гранулије-милијарне туберкулозе, Милутин Бојић, који је Уздаху увео у *Пујемони*, његове пародије и епиграме. Заједно су написали епиграм:

МОНОЛОГ ЈЕДНЕ СПИСАТЕЉИЦЕ

Узалуд моје „Нове“ / читаоце себи лове, – / читалаца нема, нема. / А чим когод пипне „Нове“, / он у мутне падне снове, / па дрема ли, дрема... / Пре четрдесет лета равно, / беше доба за ме славно! / Сада само Госпа Седа / кроз црн цвикер мрко гледа.¹⁹

Сад је лежао у официрској бараци на гвозденом кревету, о чија четири угла, повезана белом врпцом, биле су причвршћене четири просте мочице, тако да је на мочице и врпцу била набачена бела газа, импровизован комарник. Био је већ при крају и јако зловољан, јер место да му другови својом посетом доносе охрабрење или наду, он их је примао ужарен и напрасит. Владета²⁰ му је рекао, да ће га посетити понова кроз месец дана, – јадни Бојић је опсовао Бога и додао да ће у то време бити код своје веренице у Ници! Сиромах, умро је десетак дана доцније. Лечио га је београдски фтизиолог Љубомир Стојановић са медицинаром Миодрагом Врачевићем а неговала га је гђа СИМКА Љ. ЈОВАНОВИЋА.

¹⁷ Рукопис Винаверовог епиграма сачуван је у Ђорићевом *Крфском дневнику* (в. БЕДОВ 2013: 129–132; напомена приређивача).

¹⁸ Видети фусноту бр. 9 (напомена приређивача).

¹⁹ Пародија је настала поводом романа Јелене Димитријевић *Нове*, који је објавила Српска књижевна задруга (напомена приређивача).

²⁰ Ђорић је у рукопису романа *Кандић* користио имена Сутончић, Мирко Мирковић, Реља Кандић, Владета, Мирко Кандрић... У сваком случају иза псеудонима се крије аутор (напомена приређивача).

Прошао је рат, одмицала се поратница, стари се БЕОГРАД рушио, нови се зидао и после свршене школе, Уздах Сутончић се опет појавио у Београду, у редакцији „Политике“ и започео је сарадњу у „Политици“ у рубрици *Међу нама*.²¹ Започео је козеријом о:

НОВИ ПСЕУДОНИМ ТРАЈКА ЋИРИЋА

Први број *Медузе*, петнаесто-дневног часописа, даје свечано обећање:

- Упознаћемо Србе са најлепшим примерцима стварања код оних, који су на својим плећима пренели сав јад, све патње Русије...

И доиста, одмах следује један тространи превод песама Александра Блока с коментарима преводиоца г. Станислава Винавера.

- Влосq осећа – каже преводчик – револуцију као музику.

Не само као музику, него и као потскочицу:

Дед, поиграј, луткице,
Јој, што су ти ножице!

Или:

Каја се смуца,
мени срце пуца!

Још и ово:

Кајо, тог се сет!
Лези са мном у кревет!

Г. Винавер је протурио виц, да Бранко Радичевић није постојао, већ да су га измислили професори. Према горњим наводима стихова, читалац не мора да закључи, да је Александар Брок заиста живео и певао, али може му се учинити, да је то нов послератни псеудоним г. Винавера, који је пре рата певао и причао под чесним именом Трајка Ћирића. Времена се мењају и псеудоними с њима и...

Кад прочитате ове стихове дословно преписане с четврте стране „Медузе“:

У Русје Свето,
у задружно,
у чатрљасто,
у дебелгузо.
Ех, ех, без крста!

онда сте принуђени, да посумњате да је извршено корпоративно уједињење преводиоца и песника. Доиста г. Винавер је почео да налази себе – у преводима Александра Брока.

Ех, ех, без крста!

²¹ Видети писмо Слободана Рибникара из 1919. упућено Ћорићу и позив за сарадњу у *Политици* у: Бедов 2013: 202–205 (напомена приређивача).

Почињао је други живот и прилике у Београду нису више биле разумљиве некадашњем београдском ђаку. Уздах Сутончић се зачуди кад је сазнао да је Калимегдан постао:

УХАПШЕНИ ПАРК

Парк на Калимегдану изгледа да је у опасности да постане Епикуров врт. Услед тога, „решили смо и решавамо“ да се убудуће Калимегдан затвара преко ноћи и да се отвара у редовно канцелариско време. Начелник Калимегданског одељења промеркаће место за споменик гђе Бирократије, која се, и овом својом наредбом угледа на Запад. Да, тамо далеко на хладном и дволичном Западу украсно вртларство сачињава читаву цвећарско-траварску уметност, из које се развио француски, енглески и шпански парк, о које[м] је певао Војислав:

А по стази и по цвећу
две шишжаве госпе шећу.

Због тога се паркови чувају ноћу, с правом. Али на Калимегдану, од покојне Калимегданске Руже, није ништа процветало и Калимегдан је леп као младост Општинске Управе.

Дан је на Калимегдану баналан: дуга, покретна изложба измешаних побеограђених паланчана и попаланчених Београђана.

У акшам почиње прави живот Калимегдана. Цела наша омладинска прошлост спава у Калимегданској ноћи. Колико је наших националних идеалиста су спремали у Калимегданској ноћи идеологију ратног поколења! С Калимегдана се одлазило у комите; – на Калимегдану су припремане демонстрације, атентати, завера против монарха: Калимегданска ноћ крила је у себи тајну нашег националног надахнућа и полета. Можда је дошло потоње време: можда се не сања више у Калимегданској ноћи?!

Али зато сву ноћ раде ауто-клубови, барови, коцкарнице итд. И драге сенке Калимегданских песника остаће затворене у пустом парку, без права на излаз у варош. Млади гласови и потмули бат губиће се у даљини, идући другим циљевима, без традиције и без идеала.

Године су пролазиле и деценија се напунила од смрти Милутина Бојића. Многи су се нашли око његовог гроба. И у одсудном тренутку, кад је неко требало да иступи с говором, Ранко Младеновић је гурнуо Уздаха Сутончића напред и сви су га погледали прихватљиво: били су другови, и ред је да говори он. И Уздах је говорио, али не скупу, него Милутину, говорио је како је диван дан у животу, како је сунцем позлађено провенуло лишће старих кестенова. Говорио је о сунчаним терасама и стазама Калимегдана, о Кнез-Михаиловој улици којом је журио Бојић путем страсти, путем славе.

После, 1955, освануо је 1. август. Сутончић је стајао од раног јутра поред постеле самртника Станислава Винавера. Агонија се ближила крају и у грлу великог говорника и увек устремљеног полемичара усменог или

писменог, пуцкетале су сухе гранчице, крчкале су сухе љускице рскавице, душника. Замало, па је и то престало.

У бедној страћари мртвачнице на столу је лежао Станислав Винавер и нико од присутних није могао да одвоји поглед од дивног и умног лика и од тек сад смирене и поносне главе.

Борио се целог века у опрекама силовитих омраза и ћутао је у бескрајној тишини обуј[м]љен бескрајном љубављу. Могао је да буде немилосрдан противник, али је био другар ненадмашан и незамењив.

Увече, крај пломбираног вагона, стајали су нишки новинари, млађи син и Уздах Сутончић. Сијала је месечина као дан и место суза и клонулог ћутања, водио се жив разговор. И као 1914 читав вод ђачке чете, сад је у празном фургону путовао је за Београд потпоручник Сташа Винавер.²² [...]

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕДОВ, Драгана. Преживела ратна сећања или случај Милоша Ђорића (1). *Свеске* 99 (2011а): 117–126.
- БЕДОВ, Драгана. Преживела ратна сећања или случај Милоша Ђорића (2). *Свеске* 100 (2011б): 173–181.
- БЕДОВ, Драгана. *Сујон и Уздах, дело и књижевна судбина Милоша Ђорића*. Алтера: Београд, 2013.
- БЕДОВ, Драгана. Ратне године у сећању Милоша Н. Ђорића – заборављеног лекара и писца. Александра Вранеш, Љиљана Марковић (ур.). *Први светски рат у култури и библиографији*. 1. Београд: Филолошки факултет, 2014, 285–298.
- БЕДОВ, Драгана. Милош Ђорић – заборављени писац крфске књижевности. Александра Вранеш (ур.). *Српска књижевност и Први светски рат*. Вишеград: Андрићев институт, 2015, 245–263.
- БЕДОВ, Драгана. Магија приповедања: сећања и успомене Милоша Н. Ђорића. *Прича: часопис за љичу и љиче о љичама*. XI/38–39 (2017): 209–213.
- ЂОРИЋ, Милош. *Из младости и рата – белешке и скице – 1915*. Архива Милоша Ђорића. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија. Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд), сигн. Р 1315.
- ЂОРИЋ, Милош. *Јонско сећање*. Архива Милоша Ђорића. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија. Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд), сигн. Р 1315.

²² „Те часове, проведене у Винаверовој болничкој соби, у Нишкој Бањи, као сведок последњих издисаја и одласка великог човека, писца и пријатеља, Ђорић је и много година касније често помињао (из сведочења др Мирјане Миловановић)“ (Бедов 2013: 132; напомена приређивача).

- Ђорић, Милош. *Јонско сећање – Милутићин Бојић*. Архива Милоша Ђорића. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија. Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд), сигн. Р 1315.
- Ђорић, Милош. *Први њуји међу чипаоцима*. Архива Милоша Ђорића. Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија. Одељење Посебних фондова Народне библиотеке Србије (Београд), сигн. Р 1315.
- Ђорић, Милош. *Лаза К. Лазаревић, лекар и њисац: медицинско-психолошки оглед*. Просвета: Ниш, 1958.
- Мисаоне њесме*. Ђорић, Милош (препевао). Просвета: Ниш, 1954.
- Сутончић, Уздах. Из новије српске лирике. Станислав Винавер: Станислав Винавер. *Пијемонић*. 27. август II/236 (1912): 1.
- Тешић, Гојко. *Пркоси и заноси Станислава Винавера*. Просвета: Београд, 1998.
- Ђирић, Трајко. Уздах Сутончић (Легенда). *Пијемонић*. 31. август II/240 (1912): 1.

Dragana Ž. Bedov

MEMORIES OF THE EVENTS FROM THE FIRST WORLD WAR
AND THE PORTRAITS OF CONTEMPORARIES FROM
THE NOTES BY MILOŠ N. ĐORIĆ

Summary

Miloš N. Đorić (1893-1975) was a doctor and a writer who dedicated most of his literary opus, especially his unpublished texts preserved in his manuscript legacy, to the events concerning the First World War. His numerous notes are a testimony both on his own trouble during the epidemics of typhoid fever, the retreat and his stay on Corfu and Vid, as well as on his contemporaries who were friends and acquaintances of Đorić's. His memories portray, among others, the characters of Stanislav Vinaver, Proka Jovkić – Nestor Žučni and surely Milutin Bojić, and reveal as unknown testimonies on interesting and unknown details from their lives, known only by those who experienced those times troublesome and unfortunate for an entire nation and found strength and sense in war unrest to endure and continue.

dbedov@yahoo.com

Рецензенти

Др Душанка Вујовић
Др Љубивој Ненин
Др Исидора Бјелаковић
Др Слободан Владушић
Др Љиљана Пешикан-Љуштановић
Др Јован Делић
Др Бојан Ђорђевић
Др Марија Клеут
Др Горан Максимовић
Др Горана Раичевић
Др Иво Тартаља
Др Светлана Томин
Др Јелена Гинић

CONTENTS

DRAGANA Ž. BEDOV. Memories of the Events from the First World War and the Portraits of Contemporaries from the Notes by Miloš N. Đorić. MIRJANA I. DETELIĆ, LIDIJA D. DELIĆ. Tower and Court and Elements of an Epic Space. MILIVOJE V. MLAĐENOVIĆ. Laza Kostić and the Character of Laza Kostić in Plays. SVETLANA LJ. MILASINOVIC. The Epitome of the Free Natural Individue (Ivo Cipiko). NATAŠA D. AJDŽANOVIĆ, MAJA R. KRSTIĆ. Use of Augmentative in B. Ćopić's Language and Their Translation into Russian (on the material in the novel *Glava u klancu, noge na vrancu*). ĐORĐE M. DESPIĆ. Early Theoretical Thought of Miodrag Pavlović. SLOBODAN V. VLADUŠIĆ. The State and the Political Reading of the Dictionary of the Khazars. SLAĐANA L. ILIĆ. The Image of Totalitarianism in the Story Palikuća i Tereza Milosti Puna (1976) by R. B. Marković. THEMATIC CHAPTER – *NOVICA PETKOVIĆ*. CONTRIBUTIONS AND MATERIALS. RESEARCH. OCCASIONS. REVIEWS. IN MEMORIAM.

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње трипут,
у три свеске, које чине једну књигу.

Редакција 3. св. LXVI књиге Зборника Матице српске за књижевност и језик
закључена је 27. септембра 2018. године.

Штампање завршено децембра 2018.

Издаје Матица српска, Нови Сад

www.maticasrpska.org.rs
e-mail: zmskj@maticasrpska.org.rs

За издавача:
Проф. др Борђе Бурић
генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник: *Јулица Ђукић*

Секретар Уредништва: *др Исидора Бјелаковић*

Лектор и коректор: *др Маја Сјокин*

Технички уредник: *Вукица Туцаков*

Слова за корице израдио: *Драган Вишечруна*

Тираж: 500

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампање Зборника Матице српске за књижевност и језик за 2018. годину помогло је
Министарство културе и информисања Републике Србије
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампа: Сајнос, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80+82(082)

ЗБОРНИК Матице српске за књижевност и језик /
главни и одговорни уредник Јован Делић. – 1953, књ. 1– .
– Нови Сад : Матица српска, 1954– . – 24 cm
Три пута годишње.

ISSN 0543-1220

COBISS.SR-ID 9627138